

Kształtowanie się samorządu miasta Zamościa u progu II Rzeczypospolitej

.....

Artykuł dotyczy organizacji i funkcjonowania władz samorządowych w Zamościu u progu niepodległości. W zarysie opisano kształtowanie się samorządu miejskiego: od momentu jego uformowania na podstawie przywileju lokacyjnego Jana Zamoyskiego z 1580 r., poprzez przeobrażenia w okresie zaborów, do momentu odradzania się struktur w XX w. Odtwarzanie samorządu miejskiego na ziemiach byłego Królestwa Kongresowego było możliwe dzięki polityce okupacyjnych władz austriackich. Przykład Zamościa pokazuje, że radni pochodzący z nominacji oraz wyborów kurialnych starali się realizować samodzielną politykę, na pierwszym miejscu stawiając rozwój miasta i dobro jego mieszkańców. Samorząd stał się płaszczyzną porozumienia i współpracy lokalnych elit reprezentujących różne interesy społeczne, co jest szczególnie istotne wobec faktu, że w zaborze rosyjskim nie było tradycji legalnego życia społeczno-politycznego poza strukturami podległymi państwu.

Słowa kluczowe: Zamość, samorząd miejski, rada miejska, magistrat, zarząd, burmistrz

.....

Struktura organizacja pierwszych władz samorządowych została nadana Zamościowi przez Jana Zamoyskiego w akcie fundacyjnym wydanym 10 kwietnia 1580 r. Z trzech istniejących w Polsce rodzajów prawa niemieckiego, rozwiniętego w prawo magdeburskie, średzkie i chełmińskie, Zamość otrzymał najbardziej rozpowszechnione prawo magdeburskie, ale wzorowane na organizacji Lwowa¹. W skład ustanowionego aktem Zamoyskiego samorządu miejskiego wchodziły następujące organy: Rada Miejska z burmistrzem jako władza prawodawcza i administracyjna, siedmioosobowa Ława z wójtem jako władza sądownicza oraz szereg urzędów tym instytucjom podległych, które w całości tworzyły urząd gminy, czyli Magistrat.

Zakres obowiązków Rady Miejskiej obejmował sprawy publiczne, a więc ochronę przywilejów i swobód miasta, pomnażanie dobra powszechnego, utrzymywanie sprawiedliwych miar i wag, zapobieganie drożyznie w mieście, pomoc sierotom i wdowom oraz kontrolę rzemieślników i kupców. Reprezentantem miasta był burmistrz, którego początkowo nominował pan lenny, a w późniejszym okresie obierano go w drodze wyborów². Pierwszym znanym z nazwiska burmistrzem Zamościa był rządzący w latach 1591–1593 Bernardo Morando – architekt Jana Zamoyskiego³. W zakresie władzy sądowniczej mieszkańcy miasta

---

1 *Przywilej lokacyjny Zamościa z 1580 roku*, oprac. R. Szczygieł, Zamość 1980, s. 7.

2 *Ibidem*, s. 7.

3 Hasło: *Burmistrzowie*, [w:] A. Kędziora, *Encyklopedia miasta Zamościa*, Zamość 2012, s. 80.

podlegali jurysdykcji sądu wójtowsko-lawniczego z możliwością odwoływania się do wyższego sądu prawa niemieckiego we Lwowie⁴. W okresie staropolskim kadencja władz miejskich trwała jeden rok. W urzędzie gminy znajdowały się takie stanowiska, jak pisarz, dziesiętnik, ekspedytor, a od 1621 r. – poborca podatkowy, stróż nocny, stróż wieży oraz pachółkowie do prac porządkowych⁵.

W 1772 r. Zamość dostał się pod panowanie austriackie, a w 1809 r. został włączony do Księstwa Warszawskiego. Władze zaborcze utrzymały samorząd miejski, który reprezentowany był przez Radę składającą się z czterech osób wybieranych co roku. Przewodniczenie nad comiesięcznymi posiedzeniami Rady obejmował jeden z jej członków, pełniąc urząd prezydenta zwanego też „burmistrzem” lub „pierwszym rajcą”. W Księstwie Warszawskim organizacja władz samorządowych wzorowana była na modelu francuskim. Rada Miejska, której głównym zadaniem było uchwalanie budżetu i podatków, składała się z 9 mieszczan mianowanych przez prefekta urzędu powiatowego, a Magistrat tworzyło 29 urzędników na czele z burmistrzem.

W 1813 r. po długim oblężeniu trwającym z przerwami od 20 lutego do 22 listopada Zamość został zdobyty przez wojska rosyjskie, co oznaczało koniec samodzielności miasta. W 1815 r. znalazło się ono w granicach Królestwa Polskiego, faktycznie nadal pozostając pod zwierzchnictwem carskim. Twierdza zamojska została przekształcona w więzienie o wysokim rygorze, sfinalizowano również podjętą jeszcze w czasach Księstwa Warszawskiego sprawę przejścia miasta na własność rządu. Decydujący wpływ na funkcjonowanie miejskich władz cywilnych uzyskało wojsko, co widoczne jest m.in. w obsadzie stanowisk w Magistracie byłymi wojskowymi⁶. W 1822 r. po raz pierwszy rządzący Zamościem musieli opuścić swoją siedzibę w ratuszu i przenieść się na przedmieście Nowa Osada do wynajętej kamienicy. Zarządzenia miejskie ogłaszał wówczas zaopatrzoney w bęben woźny – po trzy razy w Rynku Wielkim i Nowym Rynku. Zwyczaj ten ze względu na analfabetyzm mieszkańców przetrwał do początku lat dwudziestych XX w.

Po upadku powstania styczniowego Zamość podobnie jak inne miasta Królestwa Polskiego został pozbawiony i tak nie w pełni suwerennego samorządu. Odtąd zarząd należał do urzędników rosyjskich mianowanych przez władze gubernialne. 29 czerwca 1915 r. miasto opuścił ostatni burmistrz rosyjski Michał Szajnowicz⁷. Z kolei na skutek żądania wojskowych władz niemieckich, które 1 lipca 1915 r. przejściowo objęły władzę na tym terenie i sprawowały ją do końca sierpnia 1915 r., kilkunastu obywateli wybrało tymczasowy zarząd. Obok niego do 4 października 1915 r. funkcjonował Komitet Obywatelski miasta Zamościa, który – jak wynika z pism ówczesnego burmistrza Feliksa Rykowskiego – współpracował z zarządem. Na mocy porozumienia niemiecko-austriackiego z 4 września 1915 r. w sprawie podziału Królestwa Polskiego na dwie strefy okupacyjne wojska niemieckie wycofały się z miasta, nad którym pieczę przejęli Austriacy. W Zamościu utworzono Cesarską i Królewską (C. K.) Komendę Obwodową, na czele której stanął płk Juliusz Fischer von Drauenberg, a komisarzem cywilnym został Stefan Seferowicz⁸.

---

4 K. Sochaniewicz, *Najdawniejsza organizacja samorządu w Zamościu*, „Kronika Powiatu Zamojskiego”, 1 XI 1918, R. 1, nr 20, s. 2–3.

5 Hasło: *Władze miejskie 1580–1813*, [w:] A. Kędziora, *op. cit.*, s. 752.

6 B. Sawa, *Był sobie magistrat... Urząd Muncyjalny 1815–1830 (I)*, „Tygodnik Zamojski”, 12 IV 1991, R. 12, nr 15, s. 8.

7 Hasło: *Władze miejskie 1814–1918*, [w:] A. Kędziora, *op. cit.*, s. 753.

8 R. Huss, *Garnizon zamojski wczoraj i dzisiaj*, Zamość 2003, s. 67.

Sprawy miejskie pod okupacją austriacką porządkowały rozporządzenia Naczelnego Wodza armii austro-węgierskiej: (1) z 18 sierpnia 1916 r. dotyczące nadania ordynacji miejskiej miastom gubernialnym oraz (2) z 28 sierpnia 1916 r. regulujące ustrój pozostałych 34 ośrodków miejskich⁹. W Zamościu, który znalazł się w grupie 34 mniejszych miast, nie przeprowadzono wyborów do Rady Miejskiej i Magistratu, a członków do tych organów wyznaczyli komendanci powiatów. Dopiero w marcu 1918 r. ogłoszono ordynację wyborczą dla tych miejscowości, w których Rady składały się z urzędników nominowanych.

Na podstawie wspomnianych rozporządzeń Naczelnego Wodza Radę, której przewodniczącym był burmistrz, oraz Zarząd powoływano na trzy lata. Zakres kompetencji rady obejmował: zarządzanie majątkiem miejskim, aprowizację ludności w artykuły spożywcze, opał, światło i wodę, nadzorowanie budownictwa, utrzymywanie dróg i ulic, sprawy sanitarne, opiekę społeczną, bezpieczeństwo publiczne, kwestie oświatowe oraz finansowe itp. Uchwały Rady Miejskiej miały pełną moc prawną, ale nie mogły być sprzeczne z zarządzeniami władz okupacyjnych. Generał-gubernator wojskowy miał prawo zatwierdzania tych uchwał, które dotyczyły m.in. planów regulacji (prawdopodobnie przestrzennej) miasta, zmiany jego granic, a także budżetu, podatków, obciążeń na majątku miejskim przekraczających 20 tys. koron, powoływania przedsiębiorstw, regulaminu organów samorządowych. Ponadto generał-gubernator mógł rozwiązać radę przed upływem kadencji i ustanowić Komisarza Rządowego¹⁰.

Pierwsza pod rządami austriackimi Rada Miejska w Zamościu powołana została drogą nominacji 25 listopada 1916 r. W jej składzie znaleźli się: Jan Badzian, Bolesław Bogucki, Józef Czernicki, Jan Delaszkiwicz, Romuald Dytry, Kazimierz Dziuba, Krystyn Freyberg, Michał Gawroński, Gustaw Gisges, Jan Gruszecki, Franciszek Janicki, Wiesław Jaśkiewicz, Jan Jędrzejewski, Teodor Kalinowski, Paweł Klimkiewicz, Zdzisław Kłossowski, Ignacy Niewieski, Kazimierz Porębski, Tadeusz Przyłuski, Edward Stodołkiewicz, Mordko Sztternfeld i Stanisław Tomaszewski¹¹. Tego samego dnia podczas zebrania, któremu przewodniczył Stefan Seferowicz, radni wybrali na burmistrza Edwarda Stodołkiewicza – przedsiębiorcę i działacza społecznego, a jego zastępcą został Jan Delaszkiwicz – wieloletni kasjer miejski. Pierwsze posiedzenie ukonstytuowanej Rady odbyło się 30 stycznia 1917 r. Na wniosek Edwarda Stodołkiewicza wysłano wówczas do Rady Stanu w Warszawie adres hołdowniczy o następującej treści: „Rada Miasta Zamościa na pierwszym posiedzeniu składa wysokiej Radzie Stanu, jako jedynej władzy odradzającej się Polski, wyrazy zupełnego zaufania, najgłębszej czci oraz zapewnienie bezwzględного posłuszeństwa Jej rozkazom, wyrażając jednocześnie serdeczne, a powszechne w kraju życzenie, by powstał niespożyty gmach państwowości polskiej, oparty na wszystkich warstwach narodu, jako na trwałym jego fundamencie”¹².

Pełny skład Rady Zamościa ukształtował się w 1917 r. wskutek nominowania kolejnych 14 członków. Byli to: Wojciech Andrychiewicz, Władysław Antoniszewski, Stefan Czernicki, Eliasz Epsztajn, Mojżesz Epsztajn, Kazimierz Fiszhaut, Sanel Garfinkiel, Izaak Gelibter, Ludwik Horszwałd, Wigdor Inlender, Romuald Jaśkiewicz, Stefan Kornobis, Karol Ostrowski, Izrael Szyfman. Radni utworzyli wówczas 3 sekcje: (1) administracyjno-gospodarczą,

---

9 J.Z. Pająk, *Powstanie i rozwój samorządu w miastach Królestwa Polskiego podczas I wojny światowej*, [w:] *Z historii ustroju państwa polskiego od XIV do XX wieku*, red. W. Saletra, Kielce 2003, s. 103–114 [online: www.ujk.edu.pl/ihis/images/pliki/pajak_publicacje/a14.pdf; dostęp: 26 IX 2016].

10 „Dziennik Rozporządzeń c. i k. Zarządu Wojskowego w Polsce”, 18 VII 1916, cz. 25, poz. 64.

11 Archiwum Państwowe w Zamościu [dalej: APZ], Akta Miasta Zamościa [dalej: AMZ], sygn. 66, Księga posiedzeń Rady Miejskiej 1916–1920, protokół z 25 XI 1916 r., k. 1.

12 *Ibidem*, protokół z 30 I 1917 r., k. 7.

(2) urzędzeń miejskich i oświaty, (3) sanitarno-szpitalniczą i dobroczynności społecznej. Dodatkowo wybrano 4 ławników, którzy kierowali działami: (1) aprowizacji – Mojżesz Epszajn, (2) egzekucji – Jan Gruszecki, (3) milicji miejskiej – Władysław Antoniszewski, (4) opieki nad budynkami miejskimi – Stefan Kornobis. Do października 1918 r. Rada odbyła 30 posiedzeń zwyczajnych i 6 nadzwyczajnych, a także wiele zebrań przygotowawczych w sekcjach i komisjach. Z komisji powoływanych czasowo lub na stałe do ostatniej chwili funkcjonowania Rady działały: rewizyjna, budowlana, mieszkaniowa i elektryczna. Doraźnie pracowały zespoły: do spraw ustalenia granic miasta, spisu ludności, oszacowania dochodowości domów, szkolna, inwentaryzacji majątku miejskiego oraz regulaminowa.

Radni zdawali sobie sprawę z położenia, w jakim znajdowało się miasto po okresie zaborów i rabunkowej gospodarki prowadzonej przez okupantów. Ogromne koszty prowadzenia wojny odczuwała przede wszystkim ludność cywilna, której obowiązki wobec armii stale wzrastały. Okupacyjne władze niemieckie, a następnie austriackie żądały kontrybucji, dostaw żywności oraz organizacji kwater dla wojska. Trudną sytuację zamościan pogłębiały zapaść produkcji przemysłowej i wytwórczej, a także kryzys mieszkaniowy. Aby umożliwić rozwój miasta, należało przeprowadzić pomiary i opracować plan regulujący zabudowę, ponieważ istniejące już plany urbanistyczne Zamościa i projekty zmian zostały wywiezione przez Rosjan¹³. Radni dążyli do skorygowania niefortunnego kształtu miasta, izolowanego od przedmieść pasem ziem pofortecznych. Specjalna komisja pod przewodnictwem inż. Stefana Kornobisa zajęła się ustaleniem nowych granic, a w czerwcu 1918 r. generał-gubernator lubelski na prośbę Rady powiększył terytorium Zamościa o Piaski, część Janowic Dużych, folwark Janowice, Kalinowice Rządowe i Wólkę Infułacką¹⁴. Warto dodać, że już w Polsce niepodległej kolejna Rada w lipcu 1919 r. podpisała umowę z Ministerstwem Robót Publicznych na wykonanie pomiarów i planu regulacji, ale ze względu na trudności finansowe i techniczne sprawa przeciągała się, wpływając niekorzystnie na rozwój miejskiego budownictwa¹⁵.

Najważniejsze inwestycje zapoczątkowane przez Radę Miejską w Zamościu to budowa elektrowni miejskiej oraz utworzenie parku miejskiego. Sprawą zaprojektowania drugiego ze wspomnianych obiektów, który miał zostać zlokalizowany w pobliżu pałacu Zamoyskich, częściowo w obrębie dawnych fortyfikacji, Rada po raz pierwszy zajęła się 16 sierpnia 1917 r. Niebawem, na posiedzeniu 29 września 1917 r. podjęto uchwałę o utworzeniu na gruntach miejskich o powierzchni ok. 20 morgów parku, któremu na wniosek burmistrza E. Stodółkiewicza nadano imię Kanclerza Jana Zamoyskiego. Dla mającego powstać obiektu wyznaczono ogrodnika Jana Begiełłę, z którym zawarto umowę na 6 lat. Rada zwróciła się następnie do Towarzystwa Ogrodniczego w Warszawie z prośbą o zorganizowanie konkursu na plan parku. Organizacja odpowiedziała na ów wniosek pozytywnie. Uczestnicy w swoich projektach musieli uwzględnić następujące elementy przestrzeni: plac koncertowy z pawilonami dla orkiestry i kawiarnią o łącznej wielkości do 3000 m², boisko sportowe i korty tenisowe o ogólnej powierzchni nieprzekraczającej 5000 m², tereny wodne (z włączeniem istniejących rowów) zajmujące ok. 6000 m², miejsca na trzy pomniki: hetmana Jana Zamoyskiego, Tadeusza Kościuszki i Bartosza Głowackiego, a także część gospodarczą dla parku zlokalizowaną na przestrzeni do 8400 m². W składzie sądu konkursowego znaleźli się: Teodor Chrzański jako sekretarz, Stefan Kornobis jako przewodniczący, Piotr Hoser jako zastępca przewodniczącego, przedstawiciele Zamościa Włodzimierz Kaczyński i Jerzy Nie-

13 APZ, AMZ, sygn. 114, Sprawa strat wojennych, k. 14.

14 APZ, AMZ, sygn. 250, Korespondencje Rady Miejskiej, Pismo RM z 4 VII 1918 r., k. 24, 26.

15 APZ, AMZ, sygn. 158, Pomiary miasta 1919–1928, k. 2.

wieski zastępowani przez Gustawa Pillatiego i Franciszka Szaniora. Wyróżniono prace pt. *Ruch, Ster, Myśl, Jastrzębiec* i *Warszawa Zamościowi*, a pierwszą nagrodę przyznano inż. Walerianowi Kronenbergowi. Rada Miejska 27 lutego 1918 r. przyjęła zwycięski projekt do realizacji i w następstwie tej decyzji przystąpiono do robót budowlanych w parku, które nadzorował W. Kronenberg. Dozór techniczny sprawował architekt miejski Edward Kranz¹⁶.

Z kolei idea budowy elektrowni po raz pierwszy pojawiła się na posiedzeniu Rady Miejskiej 4 lutego 1918 r. Radni podjęli wówczas decyzję o powołaniu rzeczoznawcy w celu zbadania siły prądu wody w rzece Łabuńce i możliwości wykorzystania jej dla potrzeb planowanej inwestycji. Ekspertyza została sporządzona przez prof. Maksymiliana Matakiewicza ze Lwowa, który w maju przeprowadził stosowne badania. Raport przedstawiony Radzie zawierał konkluzję, że siła Łabuńki jest zbyt mała do uruchomienia tak poważnego zakładu przemysłowego, jakim jest elektrownia miejska. Biorąc pod uwagę planowany rozwój miasta, użycie prądu do oświetlenia ulic i domów oraz działania przedsiębiorstw, profesor stwierdził, że możliwości rzeki przy normalnym odpływie pozwolą zaspokoić zaledwie $\frac{1}{7}$ do $\frac{1}{10}$ potrzeb elektrowni i to bez uwzględnienia potrzebnej rezerwy. W tej sytuacji radni na wniosek burmistrza E. Stodołkiewicza postanowili tymczasowo zrezygnować z budowy elektrowni¹⁷. Niespełna miesiąc po tej decyzji do Rady wpłynęło podanie inż. Przemysława Podgórskiego z Lublina o przyznanie mu na okres 25 lat koncesji na wytwarzanie i sprzedaż energii elektrycznej w Zamościu. Napływ kolejnych ofert spowodował, że Rada powróciła do tematu inwestycji i powołała niezależną komisję elektryczną w składzie: Zdzisław Kłossowski – prezes II Zamojskiego Towarzystwa Oszczędnościowo-Pożyczkowego, Kazimierz Fiszhaut – dyrektor Oddziału Banku Łódzkiego, Romuald Jaskiewicz – prezes Sądu Okręgowego, rejent Teodor Kalinowski oraz radny inż. Stefan Kornobis.

24 czerwca 1918 r. Rada Miejska na wniosek komisji elektrycznej postanowiła „wejść w porozumienie z Kolem Inżynierów Rzeczoznawców w Warszawie dla opracowania projektu elektryczności”¹⁸. Na podstawie ekspertyzy autorstwa inż. Ksawerego Gnoińskiego Rada 5 września 1918 r. podjęła ostateczną decyzję o budowie elektrowni, której lokalizację przewidziano w obrębie budynku Nowej Bramy Lwowskiej. Na wniosek sekcji administracyjnej powołano 5-osobowy zarząd elektrowni w składzie: inż. S. Kornobis jako dyrektor, K. Fiszhaut, E. Stodołkiewicz, Z. Kłossowski i T. Kalinowski. Zdecydowano też wówczas o zaciągnięciu pożyczki w wysokości 500 tys. koron w celu realizacji inwestycji¹⁹.

Rada Miejska Zamościa podejmowała również działania mające na celu utrzymanie porządku i bezpieczeństwa oraz zapewnienie należytych warunków higienicznych w mieście. W 1917 r. uzyskała ona subwencję c.k. rządu austro-węgierskiego w wysokości 13 tys. koron na urządzenie łaźni miejskiej z komorą dezynfekcyjną, parownią i salą chłodną²⁰. W styczniu 1918 r. radni powołali milicję obywatelską składającą się z 12 funkcjonariuszy, a we wrześniu tego samego roku uchwalili decyzję w sprawie zorganizowania obywatelskiej straży honorowej oraz powołania stróżów nocnych²¹.

Z pozostałych prac Rady Miejskiej w Zamościu wymienić należy: opracowanie regulaminu Rady oraz budżetu na rok 1917/1918, ustanowienie podatków (w tym miejskiego od nieruchomości, handlu i przemysłu, a także gruntowego), subwencjonowanie i objęcie opie-

16 APZ, AMZ, sygn. 589, W sprawie urządzenia parku im. Kanclerza J. Zamoyskiego, k. 6, 15, 19, 33.

17 APZ, AMZ, sygn. 66, Księga posiedzeń Rady Miejskiej 1916–1920, protokół z 7 V 1918 r., k. 68.

18 APZ, AMZ, sygn. 67, Protokoły posiedzeń Rady Miejskiej 1918, protokół z 24 VI 1918 r., k. 69.

19 APZ, AMZ, sygn. 66, Księga posiedzeń Rady Miejskiej 1916–1920, protokół z 5 IX 1918 r., k. 78.

20 *Ibidem*, protokół z 27 IX 1917 r., k. 42.

21 *Ibidem*, protokół z 15 I 1918 r., k. 51; protokół z 5 IX 1918 r., k. 78.

ką szkolnictwa miejskiego, straży ogniowej, szpitala i ochronek. Ponadto Rada wspierała działania zmierzające do utworzenia sądu okręgowego dla czterech powiatów z siedzibą w Zamościu, nawiązała kontakty ze Związkiem Miast Polskich. Radni dążyli do przywrócenia pierwotnego przeznaczenia świątyniom, nadania ulicom historycznych nazw, utworzenia posady architekta miejskiego, ograniczenia lichwy mieszkaniowej oraz kwater wojskowych w budynkach publicznych i prywatnych²². W swojej działalności Rada starała się dbać o polski charakter miasta oraz odwoływała się do jego tradycji. Potwierdza to m.in. fakt, że na posiedzeniu 6 czerwca 1917 r. przywrócono pieczęć miejską wzorowaną na tej z 1788 r. Przedstawiała ona herb miasta, czyli wizerunek św. Tomasza z dzidą i trzema włóczniami. Łaciński napis z 1788 r. *Sigillium Magistrat Civitat Zamoscieusis* zastąpiono polskim – *Pieczęć Miasta Zamościa*²³.

13 lutego 1918 r., czyli po podpisaniu układu w Brześciu, radni Zamościa, podobnie jak członkowie rad z innych miast Polski, wyrazili jednogłośnie protest przeciwko decyzji państw centralnych o oderwaniu od Polski Chełmszczyzny i części Podlasia i przekazaniu tych terenów nacjonalistycznemu rządowi Ukrainy²⁴. Swoje niezadowolenie mieszkańcy wyrazili także w manifestacji zorganizowanej 18 lutego 1918 r.

Rada Miejska w Zamościu działała do 16 października 1918 r. i mimo iż jej członków wybrano drogą nominacji, zapisali się oni dobrze w historii. Radni czuli ciężar odpowiedzialności i starali się w miarę możliwości samodzielnie rozwiązywać wszystkie problemy. Dużym osiągnięciem było zamknięcie budżetu za cały okres gospodarki od czasu wybuchu wojny do 1 stycznia 1918 r. z deficytem w wysokości ok. 6 tys. koron, co w miastach byłej Kongresówki było bardzo dobrym rezultatem.

W lipcu 1918 r. decyzją władz austriackich przeprowadzono pierwsze wybory do Rady Miejskiej oparte na systemie kurialnym. Oznaczało to, że wyborcy byli podzieleni na kategorie zwane *kuriami*, do których przynależność była uzależniona od stanu majątkowego oraz cenzusu wykształcenia. Miasto Zamość podzielono na cztery kurie, w których każda oddzielnie wybierała 8 radnych i 8 ich zastępców. Pierwsza z nich obejmowała osoby zajmujące się handlem, rzemiosłem lub przemysłem, drugą tworzyli właściciele posiadłości w obrębie miasta i przedmieść. Do trzeciej wchodziła ludność, którzy ukończyli szkołę średnią lub płacili podatek mieszkaniowy, a do czwartej zaliczali się wszyscy mężczyźni powyżej 25. roku życia, którzy nie mogli przynależeć do pierwszych trzech kurii (głównie w tej grupie znajdowali się chłopcy, robotnicy i ludność biedna). Osoby należące do dwóch pierwszych kategorii, które nie miały 25 lat, mogły głosować przez zastępców. Prawo wyborcze przysługiwało mężczyznom powyżej tego wieku, dysponującym pełnią praw publicznych, którzy byli obywatelami Królestwa Polskiego i przynajmniej od roku mieszkali na terenie miasta, przy czym czasowa nieobecność spowodowana zdarzeniami wojennymi nie skutkowałą przerwaniem osiedlenia. Ostatnim warunkiem była nieskazitelność, tzn. osoba uprawniona do głosowania nie mogła być sądowo karana. Z kolei kandydatem na radnego mógł być mężczyzna, który miał prawa wyborcze, ukończył 30 lat oraz władał językiem polskim w mowie i piśmie.

Wybory były proporcjonalne, głosowano na listy kandydatów składane przez komitety wyborcze, których w Zamościu było dwa: Polski Komitet Wyborczy oraz Żydowski Komitet Wyborczy. Niezwłocznie przystąpiły one do agitacji przedwyborczej. Pierwszy z nich nawo-

---

22 L. Kobierzycki, *Kronika Pierwszej RM miasta Zamościa*, „Kronika Powiatu Zamojskiego”, 8 VII 1918, R. 1, nr 8, s. 22–23.

23 APZ, AMZ, sygn. 66, Księga posiedzeń Rady Miejskiej 1916–1920, protokół z 6 VI 1917 r., k. 23.

24 *Ibidem*, protokół z 13 II 1918, k. 61.

ływał: „Pamiętajmy, że od nas zależy, by samorząd miejski pozostał naprawdę w polskich rękach. W ten sposób zadamy kłam wszystkim, którzy roszczą pretensje do Zamościa i do naszej polskiej połaci kraju. Ster spraw miejskich musi spoczywać w rękach polskich i polskiego Magistratu. Na ziemi własnej chcemy i musimy być gospodarzami i nie zniesiemy gospodarki obcych nam elementów”²⁵. Z kolei wypowiedzi Żydowskiego Komitetu Wyborczego były bardziej stonowane: „Utworzony Izraelicki Komitet w celu przeprowadzenia wyborów do R[ady] M[iasta] w Zamościu ma ułatwić obywatelom Izraelitom spełnienie tak ważnego obowiązku obywatelskiego, jakim jest głosowanie na radnych miejskich. Wyborcy Żydzi – Zamość jest miastem Polskim, a cecha polskości miasta właściwą jest ogółowi jego mieszkańców bez różnicy narodowości i wyznania, wszyscy bowiem stoimy na gruncie państwowości polskiej. Ze względu jednak, że na forum Rady Miejskiej często wpływają sprawy obchodzące szczególnie Żydów, ludność żydowska miasta powinna być należycie w radzie przedstawiana”²⁶.

Wybory przeprowadzono w następujących terminach: 14 lipca 1918 r. – w kurii czwartej, 17 lipca 1918 r. – w kurii trzeciej, 21 lipca 1918 r. – w kurii drugiej, 24 lipca 1918 r. – w kurii pierwszej. Na podstawie liczby oddanych głosów w skład nowej Rady weszły następujące osoby: Władysław Antoniszewski, Bajrach Bajczman, Bolesław Bogucki, Tomasz Czernicki, Józef Czujkiewicz, Kazimierz Danielewicz, ks. Józef Dąbrowski, Kazimierz Dziuba, Stanisław Dziuba, Eliaasz Epsztajn, Mojżesz Epsztajn, Kazimierz Fiszhaut, Krystyn Freyberg, Michał Gawroński, Izaak Gelibter, Romuald Jaśkiewicz, Lejba Kahan, Teodor Kalinowski, Zdzisław Kłossowski, Stefan Kornobis, Kazimierz Lewicki, Szmul Lewin, Ignacy Margules, Jonas Peretz, Stanisław Pikuziński, Karol Pleskaczyński, Izrael Rozen, Ignacy Sobulski, Edward Stodołkiewicz, Izrael Szyfman, Paweł Żak, Kazimierz Żółciński²⁷. Spośród 32 wybranych członków piętnaście osób zasiadało już w poprzedniej, nominowanej Radzie. Pod względem narodowościowym zdecydowanie przeważali Polacy; społeczność żydowską reprezentowało 11 radnych. Nowa Rada po raz pierwszy zebrała się 8 sierpnia 1918 r., a swe czynności rozpoczęła 22 października 1918 r. Ponownie na urząd burmistrza wybrano Edwarda Stodołkiewicza, a na jego zastępcę Kazimierza Dziubę. W skład zarządu weszli dodatkowo: Henryk Kosmański jako ławnik aprowizacyjny, Jan Gruszecki jako ławnik podatkowy, Mojżesz Epsztajn jako ławnik sanitarno-policyjny i Kazimierz Lewicki jako ławnik oświatowy. Po rezygnacji Kazimierza Dziuby w grudniu 1918 r. funkcję wiceburmistrza objął Henryk Kosmański. Na zajmowane przez niego stanowisko ławnika powołano Mojżesza Epsztajna, którego dotychczasową posadę ławnika sanitarno-policyjnego przejął Władysław Antoniszewski²⁸.

Już w Polsce niepodległej na mocy rozporządzenia Ministra Spraw Wewnętrznych z 30 listopada 1918 r. skład Rady został rozszerzony drogą kooptacji demokratycznej o przedstawicieli organizacji politycznych, zawodowych i kobiecych w łącznej liczbie 16 osób²⁹. Na tego typu rozwiązanie pozytywnie odpowiedziały takie organizacje, jak: Związek Polek, Stowarzyszenie Rzemieślników i Robotników Chrześcijańskich, Polskie Stronnictwo Ludowe, Polska Partia Socjalistyczna. Udziału odmówiły natomiast ugrupowania żydowskie i Ogólny

25 Odezwa Komitetu Wyborczego Polskiego w: „Kronika Powiatu Zamojskiego”, 15 VII 1918, R. 1, nr 9, s. 1.

26 Odezwa Komitetu Wyborczego Żydowskiego w: *ibidem*, s. 32.

27 APZ, AMZ, sygn. 31, W sprawie wyborów do Rady Miejskiej 1918, k. 311.

28 APZ, AMZ, sygn. 66, Księga posiedzeń Rady Miejskiej 1916–1920, protokół z 5 XII 1918 r., k. 87; protokół z 9 XII 1918 r., k. 90.

29 APZ, AMZ, sygn. 64, Organizacja Rady Miejskiej 1918–1919, telegram Ministra Spraw Wewnętrznych Thugutta z 2 XII 1918 r., k. 8.

Związek Zawodowy Robotników, twierdząc, że jest to Rada wybrana niedemokratycznie. Ostatecznie Żydzi zdecydowali się uczestniczyć w pracach Rady i objąć 5 przysługujących im mandatów.

27 marca 1919 r. na skutek wprowadzenia nowego regulaminu samorządowego dokonano nowych wyborów władz miejskich. Burmistrzem po raz kolejny został Edward Stodółkiewicz, a jego zastępcą Henryk Kosmałski. Na ławników wybrano Tomasza Dragana, Mojżesza Epsztajna, Jana Gruszeckiego, Pawła Klimkiewicza i Bolesława Olszewskiego. 23 października 1919 r. wobec rezygnacji Henryka Kosmałskiego nowym wiceburmistrzem został Karol Pleskaczyński³⁰. Rada odbyła 34 plenarne posiedzenia zwyczajne i nadzwyczajne.

Radni pochodzący z wyborów kurialnych kontynuowali wszystkie ważniejsze prace podjęte przez swoich poprzedników. Dzięki dogodnym warunkom spłaty pozyskali pożyczkę od rządu w wysokości 480 tys. marek na budowę elektrowni oraz rozpoczęcie robót ziemnych w związku z tworzeniem parku. W okresie od października 1918 r. do czerwca 1919 r. wykonano większość prac przygotowawczych i montażowych przy elektrowni, zatrudniając stale 22–26 robotników niewykwalifikowanych oraz 3–7 pracowników wykwalifikowanych. W budynku Nowej Bramy Lwowskiej zorganizowano maszynownię, ukończono budowę bocznic kolejowej, postawiono pierwsze słupy linii energetycznej oraz zamówiono dwie lokomobile. Uruchomienie pierwszego zespołu prądotwórczego nastąpiło 13 grudnia 1919 r., a do listopada następnego roku elektrownia miała 375 odbiorców, zasilala 2350 miejskich lamp ulicznych, 5 silników w mieście o łącznej mocy 15 kW i przynosiła zysk w kwocie 18 389 marek³¹.

Radni zetknęli się jednak z problemami. Musieli m.in. bronić swojego stanowiska w sprawie parku miejskiego, ponieważ Ministerstwo Sztuki i Kultury w 1919 r. nakazało przerwać rozpoczęte już prace. Powodem był wniosek konserwatora okręgu lubelskiego – architekta Jerzego Siennickiego w sprawie unieważnienia projektu inż. Waleriana Kronenberga z powodu nieuwzględnienia historycznych fortyfikacji miasta, a mianowicie wałów i fosy. Rada Konserwatorów Ministerstwa Sztuki i Kultury przychyliła się do stanowiska Siennickiego, jednocześnie akceptując plan architekta miejskiego Edwarda Kranza. W tej sytuacji Rada Miejska złożyła protest do ministerstw: Sztuki i Kultury, Robót Publicznych, Spraw Wewnętrznych, a także do Rady Ministrów. Wydział Powiatowy Sejmiku Zamojskiego, popierając stanowisko Rady Miejskiej, również wystosował do ministrów: sztuki i kultury oraz spraw wewnętrznych podobne pismo, w którym opowiadał się przeciwko ingerowaniu w decyzje samorządu miejskiego i samowoli urzędniczej. W odpowiedzi Ministerstwo Spraw Wewnętrznych poinformowało Wydział Powiatowy Sejmiku Zamojskiego, że należy opracować projekt parku z uwzględnieniem historycznych fortyfikacji i przedstawić go okręgowemu konserwatorowi zabytków. Rada Miejska uwzględniła sugestie ministerstw i wznowiła prace nad utworzeniem parku według projektu Kronenberga³².

W związku z planowaną budową kolei na trasie Odessa–Gdańsk Rada Miejska zwróciła się do Ministra Dróg Żelaznych, by uczynić Zamość ważnym miastem tranzytowym. Radni postulowali, aby linia kolejowa przebiegała przez Tomaszów Lubelski, Zamość i Ujazdów, kategorycznie protestując przeciwko przyjęciu projektu Ordynacji Zamojskiej, która sugerowała utworzenie linii Bełżec–Rejowiec–Szczepieszyn lub Zwierzyniec. Radni z prośbą o poparcie zwracali się m.in. do posłów ziemi zamojskiej, składając odpowiednie pismo

30 APZ, AMZ, sygn. 66, Księga posiedzeń Rady Miejskiej 1916–1920, protokół z 27 III 1919 r., s. 97; protokół z 23 X 1919 r., k. 115.

31 APZ, AMZ, sygn. 165, W sprawie elektrowni 1920–1929, k. 15, 17, 38.

32 APZ, AMZ, sygn. 590, Budowa parku im. Hetmana J. Zamojskiego, k. 30, 58, 59.

na ręce Macieja Rataja, a także do Wydziału Powiatowego Sejmiku Zamojskiego i dowództwa garnizonu w Zamościu³³.

Na początku 1919 r. Rada powołała komisję do oszacowania strat wojennych poniesionych przez miasto w latach 1914–1918. W jej składzie znaleźli się radni: Henryk Kosmałski, Izrael Szyfman, Władysław Antoniszewski, burmistrz Edward Stodołkiewicz, ławnik Jan Gruszecki, sekretarz Magistratu Roman Zwierzniaak, oraz rzeczoznawcy: Władysław Grabczak, Andrzej Dragan, Nusym Brondwajn, Mordko Obrfeszt i Herszko Sztern. Komisja ustaliła, że wśród dokumentów wywiezionych przez ówczesne władze rosyjskie w czasie ewakuacji w 1915 r. znalazły się: księgi stałej ludności miasta Zamościa wraz z przedmieściami, księgi metrykalne od roku 1825 do 1915, księgi kasowe i rachunkowe kasy miejskiej za 1914 i 1915 r., wszelkie akta dotyczące stanu majątkowego oraz wspomniane już plany miasta i jego projektowanej regulacji przestrzennej. Wśród zrabowanych funduszy znalazły się natomiast środki na odbudowę miasta, kapitały: nietykalny zapasowy i depozytowy ulokowane w Banku Państwa, gotówka z kasy miejskiej oraz pieniądze miejskich instytucji dobroczynnych – w sumie 126 686 rubli³⁴. W czasie okupacji niemieckiej miasto tytułem różnych kar zapłaciło 3855 rubli, dostarczyło rannym w szpitalach wojskowych artykuły żywnościowe, bieliznę, naczynia i meble na łączną kwotę 7500 rubli, a dodatkowo za 6082 rubli przeprowadziło remont budynków państwowych zajmowanych przez Niemców. Ponadto wojsko niemieckie zniszczyło lub zrabowało z gimnazjum męskiego i żeńskiego pomoce naukowe, mapy, meble o wartości 30 000 rubli i ściągnęło bezpośrednio od mieszkańców tytułem *Auflage Geld* 19 100 rubli. Z powodu zniesienia jarmarków i dni targowych do kasy miasta nie wpłynęło ok. 2000 rubli. Ogółem straty w czasie okupacji niemieckiej oszacowano na sumę 68 537 rubli. Po ustanowieniu okupacji austriackiej miasto straciło kolejne 50 921 rubli³⁵. Podsumowując, komisja oszacowała, że straty wojenne w latach 1915–1918 wyniosły 246 144 rubli.

Rada Miejska starała się reagować na problemy mieszkańców w zakresie aprowizacji, braków mieszkaniowych czy walki z epidemią duru płamistego, przeznaczając na ten cel dodatkowe pieniądze. Doprowadziła do porządku skwery miejskie oraz ukończyła instalowanie oświetlenia ulic, przystąpiła jako udziałowiec do Banku Komunalnego oraz podpisała umowę z Ministerstwem Robót Publicznych na wykonanie pomiarów i planu miasta. Radni Zamościa nie zapominali też o edukacji i kulturze, dążąc do wprowadzenia w mieście obowiązku nauki szkolnej, partycypując w kosztach utrzymania działającej już szkoły rzemieślniczej. Zdecydowała także o subsydiowaniu stałego teatru w mieście prowadzonego przez Wacława Adlera³⁶. Rada podjęła szereg uchwał natury politycznej, dotyczących kwestii ważnych dla odradzającego się państwa, np. wyraziła swoje poparcie dla przyłączenia do Polski Gdańska, Śląska Cieszyńskiego, ziemi orawskiej i spiskiej. 20 lutego 1919 r. wysłano depeszę do Sejmu Ustawodawczego o następującej treści: „Rada miasta Zamościa wita z uczuciem głębokiej radości zebranie polskiego Sejmu Ustawodawczego i składa reprezentacji zjednoczonego Państwa Polskiego serdeczne życzenia owocnej pracy dla dobra całego narodu, który powinien być wielki, szczęśliwy i niepodległy”³⁷. Jednocześnie władze miasta i radni uczestniczyli we wszystkich uroczystościach narodowych. Z powodu braku funduszy nie udało się ostatecznie zrealizować podjętych uchwał dotyczących otwarcia do-

33 APZ, AMZ, sygn. 592, Kolej Gdańsk–Odessa 1919–1920, k. 5, 9, 23.

34 APZ, AMZ, sygn. 114, Sprawa strat wojennych, k. 14.

35 *Ibidem*, k. 44, 45, 64.

36 APZ, AMZ, sygn. 66, Księga posiedzeń Rady Miejskiej 1916–1920, protokół z 4 XI 1918 r., k. 83.

37 *Ibidem*, protokół z 20 II 1920 r., k. 134.

mu noclegowego, uruchomienia ambulatorium dla ubogich mieszkańców oraz utworzenia jatki miejskiej i piekarni.

Rada wyłoniona w systemie kurialnym zakończyła swoją działalność 30 grudnia 1919 r., przekazując sprawy miasta radnym pochodzącym z pierwszych demokratycznych wyborów. Regulacje dotyczące przeprowadzenia wyborów do Rad Miejskich na terenie byłego Królestwa Kongresowego znalazły się w dekreście Naczelnika Państwa z dnia 13 grudnia 1918 r., który wprowadzał tymczasową ordynację wyborczą do czasu uchwalenia przez Sejm odpowiedniej ustawy. Zamość znajdował się w grupie miast liczących od 5 do 25 tys. mieszkańców, w których – zgodnie z przepisami – wybierano 24 radnych. Czynne prawo wyborcze przysługiwało wszystkim (bez różnicy płci), którzy ukończyli 21. rok życia, posiadali obywatelstwo polskie i co najmniej od 6 miesięcy zamieszkiwali stale w obrębie gminy miejskiej. Głosować nie mogły natomiast osoby pozostające pod kuratelą lub w stanie upadłości finansowej, pozbawione praw publicznych lub w nich ograniczone na mocy wyroku sądowego, a także prowadzące szynki i domy rozpusty. Z kolei bierne prawo wyborcze posiadali obywatele, którzy ukończyli 25 lat, posługiwali się językiem polskim w mowie i piśmie oraz nie byli pozbawieni czynnego prawa wyborczego. Kandydować na radnych nie mogli płatni urzędnicy miejscy, urzędnicy państwowi sprawujący nadzór nad działalnością gminy miejskiej oraz funkcjonariusze policji i milicji ludowej. Głosowanie do rad było tajne i odbywało się na zasadach proporcjonalności³⁸. W sposób szczegółowy o przeprowadzeniu wyborów traktował regulamin wyborczy do rad miejskich z 17 grudnia 1918 r. wydany przez ministra spraw wewnętrznych Stanisława Thugutta.

Według danych Magistratu miasto Zamość wraz z przedmieściami w 1919 r. zasiedlało 19 017 mieszkańców i zostało podzielone na sześć obwodów głosowania, które wyznaczono 31 sierpnia 1919 r. Zgłoszono sześć list kandydatów do Rady Miejskiej:

- nr 1 „Bloku Żydowskich Grup Demokratycznych, Syjonistycznych i Ortodoksyjnych”;
- nr 2 „Grupy Chrześcijańskich Centrowców”;
- nr 3 „Grupy Gospodarzy i Pracowników-Chrześcijan z Lubelskiego Przedmieścia, Janowic Dużych, Nowego Miasta, Majdanu i Janowic Małych”;
- nr 4 „Grupy Bezpartyjnych Wyborców Żydowskich”;
- nr 5 „Polskiej Partii Socjalistycznej w Zamościu”;
- nr 6 „Socjalno-Demokratycznego Komitetu Wyborczego BUND w Zamościu”³⁹.

Wybory przyniosły zwycięstwo ugrupowaniom żydowskim. Najwięcej głosów we wszystkich obwodach zdobyła lista nr 1. Na drugim miejscu uplasowała się lista PPS⁴⁰. Do ukonstytuowania się nowej Rady jednak nie doszło, ponieważ do Głównego Komitetu Wyborczego wpłynął protest dotyczący nieprawidłowości w sporządzaniu spisów wyborców. Wydział Sejmiku Powiatu Zamojskiego po rozpatrzeniu zarówno protestu, jak i pisma Głównego Komitetu Wyborczego na posiedzeniu 2 października 1919 r. postanowił przeprowadzone wybory unieważnić i wyznaczyć nowe na 14 grudnia 1919 r. Tym razem zgłoszono 5 list kandydatów:

- nr 1 „Grupy Wyborców Frakcji Ludowej Cejre Sjon”;
- nr 2 „Grupy Wyborców Chrześcijan”;
- nr 3 „Bezpartyjnych Obywateli Żydów”;
- nr 4 „Inteligencji Zawodowej”;
- nr 5 „Polskiej Partii Socjalistycznej w Zamościu”.

38 Dekret o wyborach do rad miejskich na terenie byłego Królestwa Polskiego, „Monitor Polski” 1918, Nr 232.

39 APZ, AMZ, sygn. 32, O wyborach do Rady Miejskiej 1919 r., k. 3.

40 APZ, AMZ, sygn. 33, Wybory do Rady Miejskiej 1919 r., k. 1.

Miasto wraz z przedmieściami podzielono tym razem na 12 obwodów do głosowania. Największe poparcie uzyskali – podobnie jak w poprzednich, unieważnionych wyborach – kandydaci żydowscy. Spośród 4283 ważne oddanych głosów aż 1488 przypadło na kandydatów z listy „Bezpartyjnych Obywateli Żydów”. Na drugim miejscu znalazła się lista „Grupy Wyborców Chrześcijan”, na którą głosowało 1182 wyborców, a na trzecim – lista „Polskiej Partii Socjalistycznej” z wynikiem 746 głosów. Najślabszy wynik odnotowała lista „Inteligencji Zawodowej”.

Do nowej Rady wyłonionej w drodze demokratycznych wyborów weszli: Wacław Bajkowski, Władysław Bland, Hersz Cwirn, Piotr Ciesielski, Tomasz Czernicki, ks. Józef Dąbrowski, Eliasz Epsztajn, Izaak Gelibter, Hersz Chaim Gelibter, Abraham Gerszzon, Jan Glinka, Makary Jasiński, Kazimierz Lewicki, Antoni Łyp, Hipolit Maliszewski, Jakub Margules, Jonas Peretz, Karol Pleskaczyński, Izrael Rozen, Lucjan Stawiarski, Mojżesz Sztern, Izrael Szyfman, Icek Szloma Wahl, Izrael Waks⁴¹. Pod względem narodowościowym skład Rady był wyrównany, bowiem znalazło się w niej 12 Żydów i 12 Polaków. Dziewięć osób zostało wybranych ponownie, bowiem pełniło mandat radnego również w poprzedniej Radzie, pochodzącej z wyborów kurialnych. Biorąc pod uwagę poglądy polityczne, trzeba zaznaczyć, że w mniejszości pozostawała grupa radnych Polaków podkreślających swoją przynależność narodową i religijną. Wyraźnie rysował się front porozumienia radnych socjalistów Polaków i Żydów w sprawach ważnych dla uboższych mieszkańców miasta. Uogólniając, można powiedzieć, że była to Rada o charakterze centrowym, ale zbliżonym w kierunku lewicy.

Na pierwszym konstytucyjnym posiedzeniu 10 stycznia 1920 r. radni dokonali wyboru burmistrza, którym ponownie został Edward Stodołkiewicz. Przy wyborze Zarządu zaznały się wyraźne różnice i dopiero w trzecim głosowaniu wybrano na zastępcę burmistrza Karola Pleskaczyńskiego. Ławnikiem podatkowym został Jan Gruszecki, aprowizacyjnym – Mojżesz Epsztajn, a sanitarnym – Bronisław Olszewski, kulturalno-oświatowym – Paweł Klimkiewicz. Ponadto funkcję ławnika urzędzeń miejskich powierzono Andrzejowi Draganowi⁴². Burmistrz Stodołkiewicz już w marcu 1920 r. na posiedzeniu Rady zgłosił chęć rezygnacji ze stanowiska ze względu na zły stan zdrowia, oskarżenia ludności o niedostateczne zaopatrzenie miasta oraz z uwagi na brak pomocy ze strony władz państwowych w sprawie aprowizacji⁴³. Pod naciskiem radnych cofnął jednak swoją decyzję. Z kolei w październiku tego samego roku radni PPS złożyli wniosek o wotum nieufności wobec burmistrza z powodu jego nieobecności w mieście w czasie wojny polsko-bolszewickiej, tj. od 10 sierpnia do 5 września 1920 r. Stodołkiewicz odmówił jakichkolwiek wyjaśnień i ostatecznie zrezygnował z pełnionej funkcji. Po nim urząd objął Henryk Kosmański – bezpartyjny handlowiec⁴⁴.

Wśród najpilniejszych spraw, które szczególnie w pierwszych latach niepodległości przyszło podejmować władzom samorządowym, znalazły się: aprowizacja, braki mieszkaniowe, bezpieczeństwo, stan higieniczny miasta, walka z analfabetyzmem. Aby sprostać tym zadaniom, radni pobierali pożyczki w różnych instytucjach finansowych, które nie zawsze udzielane były na korzystnych warunkach. Zaciągnięte kredyty przeznaczano głównie na żywność

41 APZ, AMZ, sygn. 34, Akta wyborcze do Rady Miejskiej z 1919 r., protokół z posiedzenia GKW z dnia 15 XII 1919 r., k. 2.

42 APZ, AMZ, sygn. 66, Księga posiedzeń Rady Miejskiej 1916–1920, protokół z 10 I 1920 r., k. 120; protokół z 20 I 1920 r., k. 127.

43 APZ, AMZ, sygn. 68, Księga protokołów Rady Miejskiej 1920–1921, protokół z 10 III 1920 r., k. 11.

44 *Ibidem*, protokół z 7 X 1920 r., k. 54; protokół z 26 X 1920 r., k. 56.

i zaopatrzenie, budowę domu starców, nowego zakładu kąpielowo-dezynfekcyjnego, remont ratusza i rzeźni, brukowanie ulic, renowację szkół i mieszkań dla nauczycieli oraz spłatę dotychczasowych zobowiązań. Drugą grupę stanowiły pożyczki na cele inwestycyjne, tj. przede wszystkim na kontynuowanie prac przy budowie parku i rozbudowie elektrowni. Coraz większe zainteresowanie odbiorców przyłączeniem do elektrowni spowodowało, że w kwietniu 1923 r. Rada Miejska zdecydowała o wydzieleniu z gruntów tzw. Komendanckiego Sadu placu pod budowę nowej elektrowni, a także podjęła starania w Ministerstwie Robót Publicznych o uzyskanie kolejnego kredytu. Wobec odmowy prowadzono pertraktacje z polskimi i holenderskimi bankami, ale te wysiłki również zakończyły się niepowodzeniem. Ostatecznie pożyczkę w wysokości 4000 dolarów z oprocentowaniem 2% w skali roku miasto otrzymano od poznaniaka Stefana Molskiego. Dzięki temu wsparciu finansowemu wiosną 1924 r. rozpoczęto prace przy budowie drugiej elektrowni, usytuowanej przy ul. Sienkiewicza. Jednocześnie radni zdecydowali o zakupie zespołu nowoczesnych maszyn we włoskiej firmie Franco Tossi Legnano⁴⁵. Aby zwiększyć źródło dochodów elektrowni, konieczne było uzyskanie koncesji na przesyłanie energii elektrycznej poza obręb miasta. Sprawa ta została sfinalizowana w następnych latach. Do nowych, planowanych, ale niezrealizowanych inwestycji należała budowa wodociągów i kanalizacji. Oprócz wymienionych zadań Rada Miejska podejmowała również tzw. uchwały polityczne, które w zasadzie wykraczały poza kompetencje władz samorządowych. Przykładowo w 1920 r. Rada przyłączyła się do ogólnopolskiej akcji Związku Miast przeciwko projektom rządowym zmierzającym do ograniczenia udziału ośrodków miejskich w podatku dochodowym, wysyłając swój protest na ręce ministra skarbu i ministra spraw wewnętrznych⁴⁶. Z kolei z okazji uchwalenia konstytucji marcowej radni Zamościa przesłali depeszę do marszałka Wojciecha Trąmpczyńskiego o następującej treści: „wobec doniosłego momentu uchwalenia przez sejm konstytucji, która będzie fundamentem odradzającej się Polski, Rada miasta Zamościa [...], składając hołd wysokiemu sejmowi uchwaliła, pojmując wielką ofiarną pracę, Twoją przesłać Ci Panie Marszałku Sejmowi Ustawodawczego wyrazy czci i uznania”⁴⁷. Podobne słowa skierowali do Naczelnika Państwa – Józefa Piłsudskiego. Kilka miesięcy później radni nie zawahali się jednak zaprotestować przeciwko zarządzeniu władz administracyjnych, na mocy którego policja w 1921 r. rozpędzała robotników zbierających się na pochód 1–majowy⁴⁸.

Rada funkcjonowała nieprzerwanie do 1925 r. i sami radni dążyli już do zakończenia kadencji. 10 lutego tegoż roku uchwalili nagły wniosek zgłoszony przez klub PPS o treści: „Rada miejska uchwała zwrócić się do odnośnych władz o jak najszybsze zarządzenie nowych wyborów. Zgodnie z obowiązującym dekretem rada powinna być 3 lata, nieregulowane dotychczas stosunki w dziedzinie samorządu spowodowały, że obecna rada miejska istnieje ponad 5 lat. Tak długa kadencja zaczyna ujemnie odbijać się na pracach Rady, która jest zdekompletowana, lista zastępców też jest wyczerpana, przedmieścia nie posiadają swoich przedstawicieli, w Radzie Miejskiej nie ma już dostatecznych sił twórczych”⁴⁹. Z analizy protokołów posiedzeń Rady wynika, że przedłużenie kadencji wpłynęło niekorzystnie na jej funkcjonowanie. O ile w pierwszym okresie (1920–1922) odbyło się 107 posiedzeń, o tyle w kolejnych trzech latach radni spotkali się tylko 32 razy. Oceniając

45 APZ, AMZ, sygn. 165, W sprawie elektrowni 1920–1929, k. 108, 117.

46 APZ, AMZ, sygn. 68, Księga protokołów Rady Miejskiej 1920–1921, protokół z 6 V 1920 r., k. 31.

47 *Ibidem*, protokół z 21 III 1921 r., k. 63.

48 *Ibidem*, protokół z 9 V 1921 r., k. 75.

49 APZ, AMZ, sygn. 69, Księga protokołów Rady Miejskiej 1921–1925, protokół z 10 II 1925 r., k. 92.

pracę Rady, należy zwrócić uwagę, że jej działania były ukierunkowane przede wszystkim na rozwiązywanie aktualnych problemów społecznych, których w pierwszych latach niepodległości było bardzo dużo. Z drugiej strony radni dążyli do zrealizowania rozpoczętych już przedsięwzięć, co jednak wiązało się z koniecznością zaciągania pożyczek i wpływało na wzrost zadłużenia miasta.

Należy podkreślić, że samorząd wprowadzony przez okupacyjne władze austriackie był pierwszą praktyczną szkołą przygotowującą lokalne polskie elity do współdziałania w sprawach istotnych dla danej społeczności. Mimo trudnej współpracy wynikającej z reprezentowania różnych, często sprzecznych interesów, radni starli się wspólnie dążyć do przywrócenia blasku dawnej twierdzy zamojskiej, do rozwoju miasta i poprawy warunków życia mieszkańców. Prace podjęte przez radnych pochodzących z nominacji i wyborów kurialnych kontynuowali ich następcy, na których zagłosowano w demokratycznych, wolnych wyborach.

.....

The Development of the Municipal Government in the City of Zamość on the Verge of the Second Republic of Poland

The study discusses the organization and functioning of the municipal government authorities in Zamość on the verge of Poland's independence. The article outlines the development of the municipal government from its formation under the foundation privilege of 1580 granted by Jan Zamoyski, to its transformations during the Partitions period, to the restoration of its structures in the 20th century. The restoration of the municipal government in the territory of the former Kingdom of Poland became possible owing to the policy of the Austrian occupation authorities. The example of Zamość shows that the councilors, whether appointed or elected by curias, tried to pursue an independent policy, putting the development of the city and the good of its citizens first. The municipal government became a platform for agreement and cooperation of the local elites representing different social interests, which is particularly significant in view of the fact that in the Russian Partition there was no tradition of legal socio-political life outside of the structures subordinated to the state.

Keywords: Zamość, municipal government, city council, management, City Hall, mayor

.....